۱. داود قاسم‌زاده
دکتر علوم اجتماعی، گروه آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
<D.ghasemzadeh@cfu.ac.ir>

مقدمه: *یکی از مسائلی که همواره ذهن سیاست‌گذاران، خانواده‌ها و پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی را به خود مشغول کرده، سوءمصرف مواد مخدر است. بنابراین، هدف پژوهش حاضر واکاوی علل سوءمصرف مواد مخدر دانش‌آموزان از دیدگاه خبرگان با استفاده از نظریه داده‌بنیاد است.*

روش: *پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش نظریه داده‌بنیاد انجام شده است. مشارکت‌کنندگان ۳۵ نفر از صاحبنظران حوزه علوم اجتماعی و روان‌شناسی، مشاوران مدرسه، معلمان و مسئولان انجمنهای مردم‌نهاد است.*

یافته: *مقوله‌های مستخرج از مصاحبه‌های مشارکت‌کنندگان این پژوهش حاکی از این است که شکنندگی نهاد خانواده، محیط ناامن خانواده، نقص در مهارتهای زندگی، وضعیت نامطلوب معیشتی، رهاشدن از روال‌مندی زندگی به‌مثابه شرایط علی، تکیدگی حوزه عمومی، ناامیدی از آینده و احساس نابرابری اجتماعی به‌عنوان شرایط مداخله‌گر، غفلت از تربیت در خانواده و مدرسه، فقر فرهنگی، جامعه‌پذیری ناقص و تغییرات ارزشها به‌مثابه شرایط زمینه‌ای در سوءمصرف مواد مخدر دانش‌آموزان است.*

مشارکت‌کنندگان پیشگیری مبتنی بر زیست‌بوم دانش‌آموزان، پیشگیری با مشارکت دانش‌آموزان و توجه به اوقات فراغت پویا را استراتژیهای مقابله با سوءمصرف مواد مخدر می‌دانستند. مقوله محوری حاصل از مصاحبه‌ها، سوءمصرف پاسخی به شرایط ناپایدار است.

بحث: *با توجه به فحوای کلام مشارکت‌کنندگان این پژوهش می‌توان گفت که پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر باید با بسترهای فرهنگی و اجتماعی محل زندگی دانش‌آموزان منطبق باشد. طرحهای پیشگیرانه باید موقعیت‌محور و مبتنی بر مشارکت دانش‌آموزان در این طرحها باشد.*

واژه‌های کلیدی:
سوءمصرف مواد، برساخت اجتماعی، شکنندگی نهاد خانواده، تکیدگی حوزه عمومی، غفلت از تربیت.

تاریخ دریافت: *۱۴۰۳/۰۱/۱۸*

تاریخ پذیرش: *۱۴۰۳/۱۱/۱۴*

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

Social Welfare Quarterly, Vol 25, Summer 2025, No 97

Analyzing The Reasons For Students' Substance Use From The Perspective Of Experts

1- Davood Ghasemzadeh
Ph.D. in Social Science, Department of Social Sciences Education, Farhangian University, Tehran, Iran.(corresponding author)
<D.ghasemzadeh@cfu.ac.ir>

Introduction: One of the problem that has always occupied the minds of policymakers, families, and researchers in the field of social sciences is drug abuse. Therefore, the purpose of the present study is to investigate the causes of drug abuse among Students from the perspective of experts using grounded theory.

Method: The present study was conducted with a qualitative approach, and grounded theory. The participants were 35 experts in the fields of social sciences and psychology, school counselors, teachers, and officials of non-governmental organizations.

Findings: The categories extracted from the interviews of the participants in this study indicate that the fragility of the family institution, insecure family environment, deficiencies in life skills, unfavorable livelihood situation, release from the routine of life as causal conditions, the isolation of the public sphere, hopelessness about the future, and a sense of social inequality as intervening conditions, Neglect of education in the family and school, cultural poverty, incomplete socialization and changes in values are the underlying conditions in drug abuse among students. Participants considered prevention based on the students' environment, prevention with student participation and attention to active leisure as strategies to combat drug abuse. The central theme from the interviews was that abuse is a response to unstable conditions.

Discussion: According to the content of the participants' words, it can be said that drug abuse prevention should be consistent with the cultural and social contexts of the students' living areas. Preventive plans should be situation-oriented and based on students' participation in these plans.

Key Words
Substance abuse, social construction, fragility of the family institution, fragmentation of the public sphere, neglect of education.

Received: 2024/04/06
Accepted: 2025/02/02

Citation: ghasemzadeh D. (2025). Analyzing the reasons for students' substance use from the perspective of experts. refahj. 25(97), : 6
URL: http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4328-fa.html

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

Extended Abstract

Introduction

One of the issues that has always occupied the minds of policymakers, families and researchers in the field of social sciences is drug abuse. When this issue occurs in the educational institution and among students, the need to address the issue becomes even more important. Therefore, the aim of the current research is the Social construction of drug abuse among high school students in Tabriz.

Method

The current research was conducted with a qualitative approach and the Grounded theory. In this research, using a targeted sampling method, 35 key informants including (five sociological faculty, five psychology faculty, three school principals, five school counselors, two senior experts of Naja Prevention Deputy and five senior experts of the anti-narcotics headquarters (prevention police), three people from non-governmental organizations active in prevention in the province, four teachers, three students) were interviewed. The criterion of data saturation was used in the sampling of the participants and the duration of each interview was 50-60 minutes. The information obtained from the interviews have been analyzed using the Strauss and Corbin method. For this reason, the text of the interviews was checked line by line and after revision, the data were coded in an open, central and selective coding. Methods such as transferability and member control have been used to ensure the accuracy of the data. to increase the transferability criterion, it was tried to introduce the research plan in full. In a sense, before the start of the interview, the interviewees were informed about the purpose of the research and expressed their satisfaction with the recording of their statements. In this research, the member control method is also used. For this purpose, data, analysis and interpretations of the statements of the interviewees were given to some of the participants so that they could comment on the accuracy and reliability of the interpretations.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

Findings

The categories extracted from the interviews of the participants of this research indicate that the fragility of the family institution, Unsafe family environment, Deficits in life skills and Freedom from the routine of life as causal conditions, the focus of the public sphere, despair about the future and the feeling of social inequality as interventional conditions. neglect of education in family and school, cultural poverty, incomplete socialization and changes in values are the field conditions in drug abuse among students. student ecology-based prevention, student-participatory prevention, and attention to dynamic leisure considered strategies to deal with drug abuse. In this research, after coding the interview findings with the participants, " Misuse of Drugs: A Response to Unstable Conditions" was revealed as the central category. In this era, more than in other eras, we are witnessing the emergence of social harms at micro and macro levels, in such a way that many experts use the term "rainbow of all kinds of narcotics and psychoactive pills" in connection with the problem of addiction. This means that the drug supply and production system works intelligently and dynamically, and therefore preventive policies and plans must be designed intelligently and dynamically and following the requirements of the time. What can be inferred from the essence of the participants' statements is that drug use acts as a reaction to the social and cultural conditions of society.

Discussion

According to the words of the participants of this research, it can be said that the prevention of drug abuse should be consistent with the cultural and social contexts of the students' living areas. Preventive plans should be situation-oriented and based on the participation of students in these plans. Contributors In their statement, the participants mentioned the consequences of the strategies, which are classified in the main category of flourishing capacities in society. From the meaning of the participants of this research, it was understood that in the case of correct and calculated preventive activities, favorable results will occur for the students and the school.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

Ethical considerations

Funding

This research was supported by the Research Office of the General Department of Education of East Azarbaijan Province under the title " A Study of the Causes and Contexts of substance abuse among secondary school students in Tabriz City and its prevention strategies".

Conflicts of interest

The author declared no conflict of interest.

Following the ethics of research

In this research, all rights relating to participants are cited and resources are carefully Listed.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

مقدمه

سوءمصرف مواد مخدر عبارت است از هرگونه وابستگی شدید روانی یا فیزیولوژیک ارگانیسم نسبت به مواد. این موضوع یکی از مهم‌ترین معضلاتی است که سلامت اقشار مختلف جامعه، به‌ویژه نسل جوان را تهدید می‌کند و سرمایه‌های کلانی را برای مبارزه با آن و جبران صدمات ناشی از آن فرو می‌بلعد و همه مرزهای فرهنگی، خانوادگی و اجتماعی را درنوردیده است.

مصرف مواد در میان نوجوانان با پیامدهای سلامت جسمانی ضعیف، آسیبهای جدی، افسردگی، اضطراب، فرار از مدرسه، عملکرد ضعیف تحصیلی و سایر رفتارهای پرخطر همراه است (آسانتکو و کارشیه، ۲۰۱۹؛ آبوآگی و همکاران،۲۰۲۱؛ کوگبی، ۲۰۲۳). مصرف مواد در بین نوجوانان به خاطر اینکه تأثیرات کوتاه‌مدت و طولانی‌مدتی روی سلامتی و ایمنی و همچنین پیامدهای منفی اجتماعی دارد به یک نگرانی مهم برای سلامت عمومی تبدیل شده است (کوگبی، ۲۰۲۳). درنتیجه، سیستمهای درمان به فرآیندهای عقلانی، شفاف و همچنین ابزارهای ارزیابی نیاز دارند تا به بیماران در رابطه با انتخابهای در دسترس درمان آگاهی بدهند و سطوح مناسبی از مراقبت بهداشتی و سلامت را اختصاص بدهند (اودیجنز[1] و همکاران،۲۰۲۰).

سوءمصرف فزاینده مواد افیونی و میزان مرگ‌ومیر آن به طور پیوسته در طول دو دهه اخیر افزایش داشته به‌طوری‌که میزان افزایش آن تا چهار برابر از ۳/۱ میلیون تا ۱/۵ در هر صد هزار نفر رسیده است (زیلیدون[2] و همکاران،۲۰۲۰). نتایج بسیاری از پژوهشها و اظهارات مسئولان سازمانهای متولی امر حکایت از کاهش میانگین سن مصرف مواد مخدر در کشور دارد.

1.Oudejans
2. Zeledon

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

سازمان بهزیستی و ستاد مبارزه با مواد مخدر، سن مصرف مواد مخدر در سال ۱۴۰۲، ده سال ذکر کرده است. آخرین آمار رسمی درزمینه شیوع مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان مربوط به سال ۱۳۹۵ است که ۱/۲ درصد بوده است و بیشترین شیوع در بین دانش‌آموزان دوم متوسطه بوده است (پورگنجی و افشانی،۲۰۲۳).

با توجه به حساسیت مسئله سوءمصرف مواد مخدر پژوهشهای زیادی در خصوص عوامل مؤثر بر سوءمصرف مواد مخدر انجام شده است. برخی از این مطالعات به عوامل سطح کلان نظیر متغیرهای اجتماعی، فرهنگی و محیطی (نعمتی سوگلی تپه و خالدیان،۲۰۲۲)، عوامل اقتصادی و فرهنگی (احمدپناه و همکاران، ۲۰۱۸)، فقر و حاشیه‌نشینی (اندیگو و همکاران، ۲۰۱۹)، ضعف سرمایه اجتماعی و دگردیسی سبک زندگی (قاسم‌زاده، ۲۰۲۳) برخی به عوامل سطح خرد نظیر متغیرهای فردی و جنسی (خمرنیا و پیوند، ۲۰۱۸)، اعتیاد اعضای خانواده و همسالان (عبدلی سلطان احمدی و امانی، ۲۰۱۶)، تأثیر همسالان و مراقبت ناکافی والدین (بونو[1] و همکاران،۲۰۲۳)، دسترسی آسان، درآمد پایین خانواده (محمود و همکاران،۲۰۱۹)، تحصیلات پایین (احمدی و همکاران،۲۰۲۲) در سوءمصرف مواد مخدر پرداخته‌اند. بنابراین هدف پژوهش حاضر واکاوی علل سوءمصرف مواد مخدر دانش‌آموزان از دیدگاه خبرگان با استفاده از نظریه داده‌بنیاد است.

چارچوب مفهومی

دورکیم، در نظریه آنومی خود بر اهمیت اقتصاد و بحرانهای اقتصادی و پیامدهای این بحرانها تأکید دارد. دورکیم بر این باور است که مسائل اجتماعی تنها از بحرانهای اقتصادی و فقر نشئت نمی‌گیرد، برای اینکه مسائلی همچون خودکشی هم در وضعیت رونق اقتصادی و هم در شرایط رکود رخ می‌دهد؛ پس این مسائل علتهای دیگری دارد (نایبی و همکاران، ۲۰۱۷).

1. bunu

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

ازنظر دورکیم فزون‌خواهی و زیاده‌طلبی ذاتی بشر در شرایطی که نفع شخصی و سودپرستی و رقابت فردی می‌خواهد بر روابط اخلاقی حاکم شود و از دیگر سو بی‌عدالتی نیز در توزیع منابع اقتصادی وجود دارد، حالت آنومی پدید می‌آید. در این حالت که قواعد اقتصادی، آنان را دعوت به رقابت و نفع شخصی می‌کنند و کدهای اخلاقی هم به‌تدریج مشروعیت خود را از دست می‌دهند، افراد دست به رفتارهایی چون خودکشی می‌زنند. درصورتی‌که به دلایلی اقدام به خودکشی نکنند، به سمت الکل و مواد مخدر می‌روند (کوثری،۲۰۱۱).

بر اساس نظریه آنومی، زمانی که جامعه به‌ویژه در دوره‌های تحولی و تغییرات سریع، هنجارها و ساختارهای اخلاقی قوی و واضح خود را از دست می‌دهد، احساس بی‌ثباتی، بی‌هدفی و ناامنی در افراد به وجود می‌آید. وضعیت آنومیک زمینه جستجوی شیوه‌های جایگزین برای آرامش را فراهم می‌کند. بنابراین، سوءمصرف مواد مخدر نتیجه شکست ساختارهای اجتماعی، خانواده و آموزش‌وپرورش در کنترل بحرانهای روانی و انگیزشی دانش‌آموزان است، جایی که آنان برای برقراری توازنی درونی و یا فرار از واقعیتهای ناامیدکننده به سوءمصرف مواد روی می‌آورند. رابرت مرتن، شرایط ساختاری را علت ریشه‌ای کژرفتاریهای اجتماعی ازجمله اعتیاد به مواد مخدر می‌داند. ازنظر مرتن در هر جامعه‌ای دو ساخت اساسی موجود است که یکی هدفهای نهادی شده و دیگری وسایل نهادی شده است.

به نظر مرتن وقتی میان این دو ساخت اساسی تعادل نباشد، جامعه دچار بی‌هنجاری می‌شود. بر اساس اندیشه مرتن، آسیب اجتماعی اعتیاد، در نوع چهارم آنومی یعنی کناره‌گیری یا عزلت قرار دارد. هنگامی‌که در جامعه اهداف جوان از سوی نهادهای اجتماعی که با او در ارتباط متقابل هستند، رد شود و حتی شیوه‌های دستیابی به این اهداف موردقبول نباشد، وی خود را با جامعه ناسازگار می‌داند (سحابی و همکاران، ۲۰۱۶).

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

به یک معنا، زمانی که دانش‌آموزان احساس کنند اهداف موردنظر جامعه و خانواده قابل‌دسترس نیستند، از جامعه و ارتباطات اجتماعی کناره‌گیری می‌کنند. در این وضعیت، دانش‌آموزان تمایل بیشتری به منابع لذتی و جذاب پیدا می‌کنند که مصرف مواد مخدر هم می‌تواند یک انتخاب برای آنها برای نیل به این اهداف باشد.

پیوند افتراقی بر این موضوع تأکید دارد که رفتار مجرمانه یاد گرفته می‌شود. میزان یادگیری اجتماعی بستگی به مقدار، شدت، فراوانی و مداومت ارتباط با گروه است. ازاین‌رو شروع مصرف مواد مخدر با استفاده از ارتباط با دیگران آموخته می‌شود. در این میان نیز مهم‌ترین گروه در تمایل به مواد مخدر تعامل با دوستان است. این نظریه تأکید دارد که نزدیکان و دوستان بزهکار نقش زیادی در تکوین و تقویت نگرش بزهکارانه دارد (فرخی و شهبازی،۲۰۱۸). بنابراین، بر اساس این نظریه، سوءمصرف مواد مخدر در دانش‌آموزان، نتیجه فرآیند اجتماعی‌سازی نادرست و تقویت روابط با گروههای همسالان مصرف‌کننده است.

پیشینه تجربی

میرزایی‌مقدم و همکاران (۲۰۲٤) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که عوامل تأثیرگذار بر پیدایش سبک زندگی اعتیادی و خودکشی خودخواسته دربرگیرنده عوامل فردی و اجتماعی (شامل لذت‌جویی و حس کنجکاوی، پنداشتهای غلط درباره مصرف مواد)؛ عوامل زمینه‌ساز، تداوم‌بخش و تشدیدکننده (شامل شرایط خانوادگی، اجتماعی، محیطی و اقتصادی)؛ و عوامل مداخله‌گر (متغیرها و عوامل روان‌شناختی و هیجانی، برچسب اجتماعی) و پیامدها دربرگیرنده احساس بی‌ارزشی، بی‌پناهی، شکست و خروج از زندگی معمولی بودند.

در این پژوهش، راهکارها دربرگیرنده معنابخشی به زندگی اعتیادی، مقاومت در برابر تغییر و تقسیم دردها با هم‌نوعان در پاتوق بود.

پورگنجی و افشانی (۲۰۲۲) با رویکرد کمی و شیوه پیمایشی به این نتیجه رسیدند که

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

نگرش دانش‌آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر منفی است و متغیرهای دین‌داری، سرمایه اجتماعی و نوع روابط درون خانواده بر نگرش آنها نسبت به مواد مخدر تأثیر منفی دارد.

راملاقان[1] و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که ۵/۰ درصد از شرکت‌کنندگان درگیر روزانه و ۸/۲ درصد به‌صورت غیرروزانه از شاهدانه در ۳ ماه گذشته استفاده کرده‌اند. نتایج رگرسیون لجستیک نشان داده است که مردان، دانش‌آموزان پایه ۸ تا ۱۱، رنگین‌پوستها، اختلال مصرف الکل، ازدواج‌نکرده‌ها و سوءمصرف کنندگان موادهای دیگر به طور مثبت با مصرف روزانه کانابیس ارتباط دارند.

اوندیگو[2] و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که ماری‌جوانا، میرا، الکل و سیگار بیشترین مواد مخدری هستند که توسط دانش‌آموزان دبیرستانی مصرف می‌شود. در این مطالعه، زاغه‌نشینی، فشار همسالان، ازدحام و به همان اندازه فقر از عوامل اصلی سوءمصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان است.

مصرف مواد در بین دانش‌آموزان دبیرستانی اربیل عراق که توسط محمود[3] و همکاران (۲۰۱۹) به‌صورت مقطعی در بین ۳۰۰۰ نفر از دانش‌آموزان انجام شده است به این نتیجه رسیده‌اند که میزان شیوع مصرف سیگار، قلیان و الکل به ترتیب ۲۸ درصد، ۲٤ درصد و ٤ درصد بود. دانش‌آموزان پسر ۱۹–۱۷ ساله، حضور سیگاری در خانواده، دسترسی آسان به سیگار را علل اصلی سیگارکشیدن خود ذکر می‌کردند.

درنهایت با بررسی پیشینه تحقیق چنین می‌توان گفت که تفاوت پژوهش حاضر با مطالعات قبلی در این است که بسیاری از پژوهشهای قبلی با رویکرد کمی بیشتر به توصیف و وضعیت شیوع مواد مخدر در بین دانش‌آموزان پرداخته‌اند. ولی در پژوهش حاضر از رویکرد کیفی و روش داده‌بنیاد به مطالعه سوءمصرف مواد در بین دانش‌آموزان پرداخته شده

1. Ramlagan
2. Ondigo
3. Mahmood

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

است.

در این پژوهش سعی شده است مشارکت‌کنندگان از حوزه‌های مختلف مرتبط با مواد مخدر با حداکثر تنوع انتخاب شوند. در این پژوهش با انتخاب شیوه نظریه داده‌بنیاد تلاش شده است به استراتژیها و راهکارهای مبتنی بر زیست‌بوم فرهنگی و اجتماعی مدارس استان آذربایجان هم پرداخته شود.

روش

این پژوهش با رویکرد کیفی و روش نظریه داده‌بنیاد انجام شده است. مشارکت‌کنندگان این پژوهش با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند ۳۵ نفر بودند. ملاک ورود مشارکت‌کنندگان به این پژوهش داشتن اطلاعات کلیدی درباره موضوع پژوهش (داشتن پژوهش، سابقه کاری در حوزه پیشگیری، عضویت در سمنها) است.

از معیار تنوع و اشباع داده‌ها در نمونه‌گیری مشارکت‌کنندگان استفاده شده و مدت هر مصاحبه هم ۵۰ الی ٦۰ دقیقه بوده است. درمجموع گردآوری اطلاعات طی سه ماه انجام شده است. اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها با بهره‌گیری از روش اشتراوس و کوربین تحلیل شده‌اند. به این دلیل، متن مصاحبه‌ها به‌صورت خط به خط بررسی‌شده و بعد از بازنگری، داده‌ها کدگذاری باز و محوری و انتخابی شده‌اند. کدهای استخراج‌شده ازنظر تشابه و تفاوت در مفاهیم، مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها مقایسه شدند.

مصاحبه‌ها نخست با سؤالات کلی شروع شد. سؤالاتی نظیر عوامل تأثیرگذار بر سوءمصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان چه است؟ شرایط زمینه‌ساز و مداخله‌گر در سوءمصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان چه هستند؟ پیامدها و راهکارهای سوءمصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان چه هستند؟

برای حصول اطمینان از دقت داده‌ها از معیارهای لینکلن و گوبا استفاده شده است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

به‌منظور اعتباربخشی اطلاعات گردآوری‌شده و اطمینان از درستی آنها تحلیل مقایسه‌ای مداوم انجام شد. به‌این‌ترتیب که بعد از انجام مصاحبه‌ها، تجزیه‌وتحلیل آنها بلافاصله انجام شده و به‌صورت مستمر مورد بازبینی قرارمی‌گرفت. در رابطه با قابلیت ثبات، سعی بر این بوده که سؤالات مصاحبه برای همه مشارکت‌کنندگان تقریباً مشابه باشد.

برای افزایش معیار انتقال‌پذیری سعی شد که به معرفی کامل طرح پژوهش پرداخته شود. به یک معنا، قبل از شروع مصاحبه، مصاحبه‌شوندگان از هدف انجام پژوهش اطلاع یافتند و رضایت خود را از ضبط اظهاراتشان اعلام کردند. برای تأییدپذیری اطلاعات، فرآیند انجام کار در اختیار چند نفر از اعضای هیئت‌علمی قرار داده شد تا صحت نحوه انجام پژوهش تأیید شود

یافته‌ها

در پژوهش حاضر، مصاحبه‌های آغازین جمله به جمله خوانده شد و پس از کدگذاری جمله‌ها، مقوله‌های آغازین پدیدار شد. مشخصات مشارکت‌کنندگان در جدول (۱) ذکر شده است

جدول (۱). مشخصات مشارکت‌کنندگان پژوهش

ردیف	جنس	شغل	رشته	تحصیلات
۱	مرد	هیئت‌علمی	جامعه‌شناسی	دکتری
۲	زن	هیئت‌علمی	جامعه‌شناسی	دکتری
۳	مرد	هیئت‌علمی	جامعه‌شناسی	دکتری
٤	مرد	هیئت‌علمی	جامعه‌شناسی	دکتری
٥	زن	هیئت‌علمی	جامعه‌شناسی	دکتری
٦	مرد	هیئت‌علمی	روان‌شناسی	دکتری
۷	مرد	هیئت‌علمی	روان‌شناسی	دکتری
۸	زن	هیئت‌علمی	روان‌شناسی	دکتری
۹	مرد	هیئت‌علمی	روان‌شناسی	دکتری
۱۰	زن	هیئت‌علمی	روان‌شناسی	دکتری

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

ردیف	جنس	شغل	رشته	تحصیلات
۱۱	مرد	مسئول سمن	مددکاری	کارشناس ارشد
۱۲	زن	مسئول سمن	جامعه‌شناسی	ارشد
۱۳	مرد	کارشناس	حقوق	ارشد
۱٤	مرد	کارشناس	رفاه اجتماعی	ارشد
۱۵	مرد	کارشناس	حقوق	کارشناس ارشد
۱٦	زن	مدیر	علوم تربیتی	کارشناس ارشد
۱۷	مرد	مدیر	روان‌شناسی	دانشجوی دکتری
۱۸	مرد	مدیر	برنامه‌ریزی آموزشی	دانشجوی دکتری
۱۹	مرد	مشاور	مشاوره خانواده	ارشد
۲۰	مرد	مشاور	مشاوره تحصیلی	دکتری
۲۱	زن	مشاور	مشاوره	دانشجوی دکتری
۲۲	زن	مدرسه	مشاوره	دکتری
۲۳	مرد	مشاور	روان‌شناسی	دکتری
۲٤	مرد	پلیس	آسیب‌شناسی	ارشد
۲۵	مرد	پلیس	آسیب‌شناسی	ارشد
۲٦	مرد	پلیس	حقوق	ارشد
۲۷	مرد	پلیس	حقوق	ارشد
۲۸	مرد	پلیس	آسیب‌شناسی	ارشد
۲۹	مرد	معلم	روان‌شناسی تربیتی	ارشد
۳۰	زن	معلم	علوم تربیتی	دانشجوی دکتری
۳۱	زن	معلم	علوم تربیتی	دانشجوی دکتری
۳۲	مرد	معلم	روان‌شناسی	دکتری
۳۳	مرد	دانش‌آموز	انسانی	متوسطه دوم
۳٤	مرد	دانش‌آموز	برق	هنرستان
۳۵	مرد	دانش‌آموز	انسانی	متوسطه دوم

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

مقوله‌ها و زیر مقوله‌های حاصل از مصاحبه‌های مشارکت‌کنندگان در جدول ۲ ذکر می‌شود.

جدول (۲): مقوله‌ها و زیر مقوله‌های پارادایم مطالعه

	مقوله‌ها	زیر مقوله‌ها
شرایط علی	شکنندگی نهاد خانواده	محیط ناامن خانواده
		نقص در مهارتهای زندگی
		وضعیت نامطلوب معیشتی
		رهاشدن از روال‌مندی زندگی
شرایط زمینه‌ای	غفلت از تربیت در خانواده و مدرسه	جامعه‌پذیری ناقص
		فقر فرهنگی
		تغییرات ارزشی
پدیده محوری	مصرف مواد: پاسخی به شرایط ناپایدار	
شرایط مداخله‌گر	تکیدگی حوزه عمومی	ناامیدی از آینده
		احساس نابرابری اجتماعی
کنش و برهم‌کنش و استراتژیها	پیشگیری مبتنی بر زیست‌بوم دانش‌آموزان	پیشگیری با مشارکت دانش‌آموزان
		توجه به اوقات فراغت پویا
پیامدها	شکوفایی ظرفیتهای خود در جامعه	رشد پذیرش دانش‌آموزان
		تحقق مدرسه توانمندساز
		افزایش کارآمدی تحصیلی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

شرایط علی: شکنندگی نهاد خانواده

محیط ناامن خانواده

مشارکت‌کنندگان به مفاهیمی نظیر مشکلات خانوادگی، تعاملات نامناسب اعضای خانواده، محیط ناامن خانواده، طلاق عاطفی، درگیری والدین، اعتیاد والدین، مشاجره پدر و مادر، درآمد پایین، فشار مالی، مشغولیت اعضای خانواده با فضای مجازی، افزایش تنهایی بچه‌ها اشاره‌کرده‌اند. محیط آسیب‌زای خانواده علت بسیاری از آسیبهای اجتماعی و روانی دانش‌آموزان در دوران کودکی و نوجوانی است. بسیاری از پژوهشها این یافته را تأیید می‌کنند.

هیئت‌علمی رشته روان‌شناسی (م ۹) اظهار داشت:

«واقعیت اینه که دنیای امروز با توجه به پیشرفتهایی که در حوزه‌های مختلف پیداکرده ولی در یک مورد انگار برای خانواده همراه با درد و رنج بوده، ارتباطات بین اعضای خانواده خیلی کم شده، حال و حوصله صحبت با هم رو ندارن، اینا همش باعث میشه که نوجوان و جوان احساس تنهایی بکنند».

هیئت‌علمی رشته جامعه‌شناسی (م ٤) گفت:

«در دنیای امروز پدر و مادرها با توجه به شرایط بد اقتصادی مجبورند تا دیروقت کار کنند و از طرف دیگر چون نوجوانان در خانواده‌ها تک‌وتنها هستند در بسیاری از مواقع به سمت کارهای خطرناک پیش می‌روند».

نقص در مهارتهای زندگی

نقص در مهارتهای زندگی به نظر برخی از مشارکت‌کنندگان این پژوهش ناظر بر شرایط علی در تمایل دانش‌آموزان به سوءمصرف مواد مخدر است. واقعیت این است که

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

نقص در آموزش مهارتهای زندگی، نشان می‌دهد که کاهش یا نبود آموزش این مهارتها در دوران کودکی و نوجوانی، موجبات بروز مشکلات فردی و اجتماعی می‌شود و بر ناتوانی دانش‌آموزان در برابر عوامل خطر مؤثر است.

هیئت‌علمی رشته روان‌شناسی (م ٦) اظهار داشت:

«یکی از اصلی‌ترین متغیرها، عدم آموزش صحیح و اصولی آنها در مقاطع مختلف تحصیلی به‌خصوص مقطع ابتدایی هست. آموزش مهارتهایی نظیر جرئت‌مندی و حل مسئله را در مدارس یا اصلاً بهش نمی‌پردازند یا به‌صورت ناقص به این امر پرداخته می‌شود».

وضعیت نامطلوب معیشتی

برخی از مشارکت‌کنندگان به مؤلفه‌های اقتصادی نظیر درآمد پایین خانواده‌ها، فشار مالی، برآورده‌نشدن انتظارات کودکان و شغلهای کاذب والدین اشاره می‌کردند و آنها را در تمایل دانش‌آموزان به سمت مصرف مواد مخدر بااهمیت می‌دانستند. پژوهشهای مختلف نشان داده است که ناتوانی خانواده‌ها در تأمین نیازهای اقتصادی و عدم تحقق خواسته‌های اعضای خانواده، احساس ناکامی را در فرزندان به وجود می‌آورد و گرایش به رفتارهای مخرب و مصرف مواد را در بین آنها تسهیل می‌کند.

مددکار اجتماعی با مدرک کارشناس ارشد و مسئول سمن (م ۱۱) گفت:

«با مواردی مواجه بودم که دانش‌آموز از تنگ‌دستی خانواده، فقر زیاد والدین، هزینه‌های بالای زندگی از خانه و خانواده خود فراری بود و این افراد چون در اجتماع هم پذیرش نمی‌شوند معمولاً به مصرف مواد مخدر پناه می‌برند».

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

معلم با مدرک کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی (م /۲۹) اظهار داشت:

«به نظر من در مواقعی برخی از نوجوانان به خاطر اینکه وضعیت ناگوار خانواده خود را به لحاظ اقتصادی و معیشتی مشاهده می‌کنند و نمی‌توانند کاری برای این وضعیت انجام دهند، برای فراموشی آن به سمت مواد می‌روند».

رهاشدن از روال‌مندی زندگی

مشارکت‌کنندگان به مفاهیمی همچون اهمیت آزادبودن، حس رهایی، شکستن عادت، دل‌زدگی از زندگی عادی، فرار از مشکلات زندگی روزانه اشاره‌کرده‌اند که در مقوله محوری رهاشدن از روال زندگی طبقه‌بندی شده است.

هیئت‌علمی روان‌شناسی (م ۱۰) اظهار داشت:

«موارد زیادی دیده شده که دانش‌آموز به دلیل رفتارهای نسنجیده و خشونت‌بار پدر و مادرش از خانه فرار کرده و به سمت مواد کشیده شده است».

شرایط زمینه‌ای و بافتی: غفلت از تربیت در خانواده و مدرسه

جامعه‌پذیری ناقص

عدم نظارت و کنترل صحیح فرزندان در محیط خانه، فرد را به سمت جایگزینهایی برای نیازهای برآورده نشده سوق می‌دهد که مصرف مواد مخدر نیز یکی از آنها است. به نظر می‌رسد که اگر خانواده‌ها در نظارت و راهنمایی فرزندان خود کوتاهی کنند، انرژی و نیازهای روانی و عاطفی آنها ممکن است برطرف نشود. درنتیجه، این افراد بیشتر در معرض خطر تمایل به الگوهای منفی ازجمله سوءمصرف مواد مخدر قرار می‌گیرند.

هیئت‌علمی رشته جامعه‌شناسی (م ۲) اظهار داشت:

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

«در دنیای کنونی با توجه به پیشرفتهای تکنولوژی موبایلی نظارت و کنترل رفتار بچه‌ها برای والدین مشکل‌ساز شده. از طرفی بچه‌ها سواد بیشتری در استفاده از فناوری دارند و از سوی دیگر هم خانواده‌ها آن‌قدر گیر و گرفتاری دارند که توانایی نظارت بر کارهای بچه‌ها در فضای مجازی و اینا ندارند».

فقر فرهنگی

مشارکت‌کنندگان به مفاهیمی نظیر برآورده‌نشدن اهداف، عدم دسترسی به مکانهای تفریحی، کمبود دسترسی به مکانهای فرهنگی، تحصیلات پایین والدین، ضعف پایگاه فرهنگی، عدم ذوق هنری اشاره‌کرده‌اند که در مقوله محوری فقرفرهنگی طبقه‌بندی شده است. در مطالعه‌ای عیدی فرحانی (۲۰۱۷) به این نتیجه رسیدند که بین فقر فرهنگی و مصرف مواد مخدر صنعتی همبستگی معنی‌داری وجود دارد.

هیئت‌علمی رشته جامعه‌شناسی (م ۳) بیان داشت:

«در توزیع امکانات شهری در استان نابرابری خیلی شدیدی وجود دارد. اولاً سرانه فضای سبز نسبت به جمعیت خیلی پایین هست و ثانیاً در خصوص دسترسی به مکانهای فرهنگی و تفریحی هم نابرابری مشهود است. مدارسی که در حاشیه شهر هستند حتی با مشاهده ظاهر مدرسه هم می‌توان به این نکته پی برد که در اینجا هر کاری ممکن است».

تغییرات ارزشها

برخی از مشارکت‌کنندگان به مفاهیمی اشاره کردند که دلالت بر تغییرات ارزشها داشت. تغییرات ارزشی به‌عنوان یک عامل زمینه‌ساز، می‌تواند به تضعیف مؤلفه‌های فرهنگی و اخلاقی بر سر راه مصرف مواد مخدر کمک کند و درنتیجه تمایل و گرایش دانش‌آموزان به

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

سمت سوءمصرف مواد مخدر افزایش می‌یابد. در مطالعه‌ای مظفر و همکاران (۲۰۰۹) به این نتیجه رسیدند که آنومی فرهنگی بر گرایش افراد به اعتیاد تأثیر دارد.

هیئت‌علمی رشته جامعه‌شناسی (م ۱) بیان داشت:

«ارزشها و باورها یکی از عواملی است که هر فرد را به جامعه و اعضای جامعه خودش پیوند می‌دهند و این همبستگی با شعایر تقویت می‌شود. پژوهشها و مشاهدات میدانی حاکی از این است که ارزشها دچار دگرگونی شده‌اند. از نحوه لباس پوشیدن تا آرایش و پایبندی به سنتها».

پدیده محوری: سوءمصرف مواد مخدر: پاسخی به شرایط ناپایدار

در این پژوهش بعد از کدگذاری یافته‌های مصاحبه با مشارکت‌کنندگان «سوءمصرف مواد: پاسخی به شرایط ناپایدار» به‌عنوان هسته مرکزی مکشوف شد. در عصر حاضر بیش از دوران دیگر، شاهد بروز و ظهور آسیبهای اجتماعی در سطوح خرد و کلان هستیم. به‌نحوی‌که در ارتباط با مسئله اعتیاد بسیاری از صاحبنظران از اصطلاح «رنگین‌کمان انواع مواد مخدر و قرصهای روان‌گردان» استفاده می‌کنند؛ بدین معنی که سیستم عرضه و تولید مواد مخدر به‌صورت هوشمندانه و پویا عمل می‌کند و به همین خاطر سیاستگذاریها و برنامه‌ریزیهای پیشگیرانه هم بایستی به‌صورت هوشمندانه و پویا و منطبق با مقتضیات زمان طراحی شوند. از فحوای اظهارات مشارکت‌کنندگان چنین استنباط می‌شود که مصرف مواد مخدر به‌مثابه واکنش به شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

شرایط مداخله‌گر: تکیدگی حوزه عمومی

ناامیدی از آینده

مشارکت‌کنندگان به مفاهیمی نظیر ناکامی در موفقیت، عدم موفقیت در تحصیل، افت تحصیلی، فشارهای مالی خانواده، یأس از محیط خانواده، اختلافات والدین و سرکوب علایق اشاره شده است که در مقوله محوری ناامیدی به آینده طبقه‌بندی شده است. بسیاری از جرم‌شناسان وضعیت نابسامان اقتصادی را به‌عنوان علت اولیه جرم در نظر می‌گیرند و معتقدند که نیروهای اجتماعی و اقتصادی در مناطق طبقات پایین عمل می‌کنند و ساکنانشان را به سوی الگوهای رفتار انحرافی سوق می‌دهند.

این تئوریها وجود باندهای بزهکار، نرخهای بالای جرم و بی‌نظمی اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای را مسائل اجتماعی عمده می‌دانند. این دسته از نظریه‌ها انحراف را به برخی شرایط ساختاری خاص در جامعه همچون قدرت جامعه در کنترل افراد و تنظیم خواسته‌ها و تمایلات آنان و تعیین یک دسته از اهداف به‌عنوان اهداف مقبول و ایجاد رقابت میان افراد و پایگاه افراد در ساختار اجتماعی مربوط می‌کنند (یحیی‌زاده پیرسرائی و کیانی،۲۰۱۹).

هیئت‌علمی رشته روان‌شناسی (م ۸) می‌گفت:

«برخی از دانش‌آموزانی که درگیر مصرف مواد از هر نوعش شده‌اند و به ما مراجعه می‌کنند، وقتی شرایط دخیل را جستجو می‌کنیم به عواملی همچون شکستهای عاطفی و تحصیلی اشاره‌کرده‌اند».

احساس نابرابری اجتماعی

مشارکت‌کنندگان به مفاهیمی مانند عدم دستیابی به خواسته‌ها، نداشتن محله مناسب، نداشتن پول کافی و عدم ابراز وجود در بین دوستان اشاره کردند که در مقوله محوری

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

احساس نابرابری اجتماعی طبقه‌بندی شده است. برخی از پژوهشها نشان داده‌اند که احساس نابرابری همراه با کاهش اعتمادبه‌نفس، حس تحقیرشدگی و جدایی از گروههای دوستان و همسالان است. بنابراین، دانش‌آموزان ممکن است برای جبران کمبودها و احساسهای منفی به دنبال شیوه‌های گذرا نظیر مصرف مواد مخدر روی بیاورند.

هیئت‌علمی رشته جامعه‌شناسی (م ۵) می‌گفت:

«دانش‌آموزان در مناطق حاشیه‌ای شهر در مقایسه خود با سایر دانش‌آموزان به این نتیجه می‌رسند که آنها با وجود تلاشهای زیاد هم نمی‌توانند به خواسته‌های خود جامه عمل بپوشانند. به دنبال این حس محرومیت به دام اعتیاد می‌افتند».

کنش و برهم‌کنش و استراتژیها: پیشگیری مبتنی بر زیست‌بوم دانش‌آموزان

پیشگیری با مشارکت دانش‌آموزان

برخی از مشارکت‌کنندگان این پژوهش بر مشارکت دانش‌آموزان در برنامه‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر پرداختند. آنها بر این باور بودند که «اگر دانش‌آموزان در مدارس پای کار باشند و در فعالیتهای فوق‌برنامه و فرهنگی و اجتماعی مشارکت داشته باشند، به نحو مطلوب‌تری می‌توان آنها را در کارهای مفید و مؤثر درگیر کرد». درواقع با این عمل حس خودارزشمندی به دانش‌آموزان داده می‌شود؛ مهارت ارتباطی مؤثر را یاد می‌گیرند و جرئت‌مندی را می‌آموزند و اعتمادبه‌نفس کسب می‌کنند.

هیئت‌علمی رشته جامعه‌شناسی (م ٤) می‌گفت:

«مدارس باید به سمتی حرکت کنند که بخشی از برنامه‌های آموزش رسمی خود را به کارهای تربیتی همراه با دانش‌آموزان اختصاص دهند».

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

توجه به اوقات فراغت پویا

برخی از مشارکت‌کنندگان اهمیت‌دادن به برنامه‌های فوق‌برنامه، توجه به اردوهای برون‌شهری، تأکید بر بازدیدها، اهمیت به گردهم‌آیی دانش‌آموزان اشاره کردند که در مقوله توجه به اوقات فراغت پویا طبقه‌بندی شده است. توجه به اوقات فراغت پویا و سالم، استراتژی مهم در اصلاح و بهبود وضعیت سلامت روان دانش‌آموزان محسوب می‌شود که می‌تواند به‌مثابه الگوی پیشگیری از مصرف مواد مخدر عمل کند. زمانی که دانش‌آموزان فرصتهایی برای تجربه‌های تازه، بازیهای گروهی، آموزشهای فرهنگی و تفریح سالم داشته باشند، نیازهای روانی و اجتماعی آنها بهتر برآورده می‌شود و درنتیجه، انگیزه کمتری برای مشارکت در فعالیتهای مخرب در آنها ایجاد می‌شود.

هیئت‌علمی رشته جامعه‌شناسی (م ۲) گفت:

«مدارس البته با همراهی خانواده بخصوص در سالهای اخیر تأکید زیادی بر صرف آموزش دارد. اوقات دانش‌آموزان پرشده است از آموزشهای جدی و سخت در مدرسه و برای رهایی از این خستگی و یکنواختی به سمت سرگرمیهای خطرناکی همچون اعتیاد روی بیاورند».

مشاور مدرسه با مدرک دکتری مشاوره (م ۲۲) می‌گفت:

«مدارس توجه جدی به اردوهای درون‌شهری و برون‌شهری ندارند. با این وضعیت نمی‌توان انتظار داشت که دانش‌آموزان از درس و مدرسه خوششون بیاد. به نظر من این امر مسائل زیادی را دامن می‌زند ازجمله مصرف مواد مخدر و سایر مسائل را».

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

پیامدها: شکوفایی ظرفیتهای خود در جامعه

برخی از مشارکت‌کنندگان در رابطه با پیامدهای کاربست راهبردها به مفاهیم مختلفی اشاره کرده‌اند که در مقوله‌های رشد پذیرش دانش‌آموزان، مدرسه توانمندساز و کارآمدی دانش‌آموزان طبقه‌بندی شده و در زیرمجموعه مقوله اصلی شکوفایی ظرفیتهای خود در جامعه قرارگرفته‌اند.

رشد پذیرش دانش‌آموزان

برخی از مشارکت‌کنندگان بر این باور بودند که در صورت پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر، پذیرش دانش‌آموزان در بین اعضای خانواده، مدرسه، همسالان و درنهایت از سوی جامعه افزایش می‌یابد و همین امر موجبات خودکارآمدی تحصیلی دانش‌آموزان و ظرفیت بخشی توانمندی را در مدارس ارتقاء می‌دهد.

تحقق مدرسه توانمندساز

برخی از مشارکت‌کنندگان، پیامد پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر را در تحقق مدرسه توانمندساز دانسته‌اند. آنها بر این باور بودند که اگر دانش‌آموزان رفتارهای سالم و سبک زندگی سلامت‌محور داشته باشند، مدارس هم به سمت آموزش و نهادینه‌سازی مهارتهای زندگی و فعالیتهای مطلوب پیش می‌رود. نتیجه چنین امری، تحقق مدرسه توانمندساز است مدیر مدرسه، دانشجوی دکتری روان‌شناسی (م ۱۷) می‌گفت:

«برخی از رفتارهای ناهنجارانه دانش‌آموزان مثل سیگارکشیدن و اینا خیلی از وقت ما را به هدر می‌دهد، اگر این رفتارها وجود نداشته باشد، ما هم می‌توانیم روی مهارتهای خودآگاهی و جرئت‌مندی آنها کار کنیم».

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

افزایش کارآمدی تحصیلی

مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر که با مفاهیمی نظیر بروز خلاقیت، خودکارآمدی بالا، افزایش عزت‌نفس، بهبود اعتمادبه‌نفس به آن اشاره کرده‌اند در مقوله محوری افزایش ناکارآمدی تحصیلی طبقه‌بندی شده است.

مشاور مدرسه با مدرک دکتری روان‌شناسی (م ۲۰) می‌گفت:

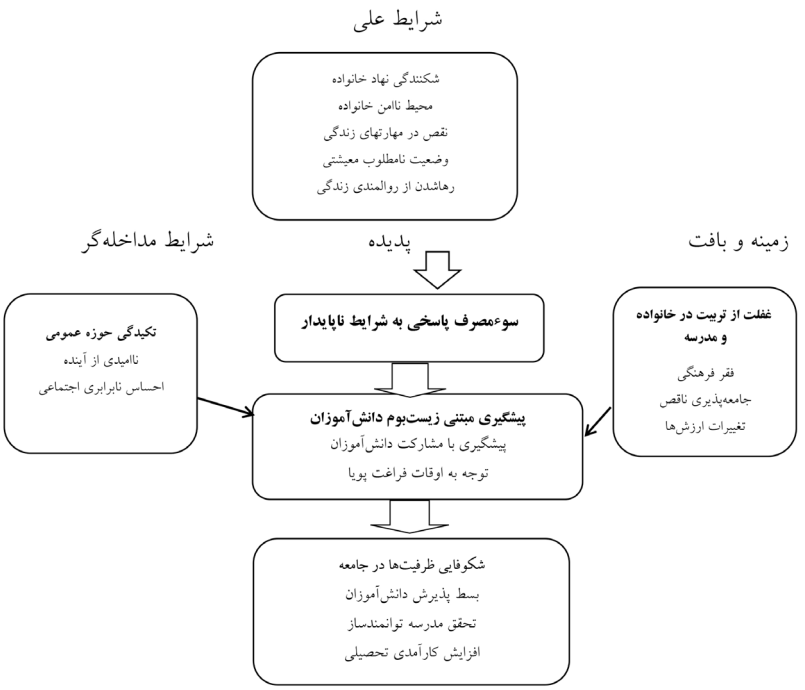
«درصورتی‌که فرآیند پیشگیری به‌صورت اصولی و درست در مدرسه و در بین دانش‌آموزان تحقق پیدا کند، شاهد بروز خلاقیت در بین آنها خواهیم بود. دانش‌آموزان اعتمادبه‌نفس بالایی را کسب می‌کنند و عزت‌نفسشان بالا میره».

نظریه حاصل از این مطالعه، سوءمصرف مواد مخدر: پاسخی به شرایط ناپایدار است. آنچه از فحوای اظهارات خبرگان در این پژوهش استنباط می‌شود، معطوف بر این است که سوءمصرف مواد مخدر توسط دانش‌آموزان واکنشی به اوضاع‌واحوال اجتماعی و فرهنگی است. خبرگان، شکنندگی نهاد خانواده را به‌مثابه شرایط علی تلقی می‌کردند و برای پیشگیری از آن استراتژیهای پیشگیری مبتنی بر زیست‌بوم دانش‌آموزان را پیشنهاد دادند که پیامدهای آنها شکوفایی ظرفیتهای فرد در جامعه (رشد پذیرش دانش‌آموزان، تحقق مدرسه توانمندساز و افزایش خودکارآمدی تحصیلی) است.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

شکل ۱: مدل پارادایمی سوءمصرف مواد مخدر

بحث

هدف پژوهش حاضر واکاوی علل سوءمصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان با استفاده از نظر خبرگان است. نظریه حاصل از اظهارات مشارکت‌کنندگان این پژوهش، سوءمصرف مواد: پاسخی به شرایط ناپایدار است. برخی از مشارکت‌کنندگان در رابطه با شرایط علی به مقوله شکنندگی نهاد خانواده تأکید داشتند. درواقع، به نظر آنها، محیط ناامن خانواده موجبات بسیاری از آسیبهای اجتماعی را فراهم می‌کند.

نتایج پژوهشها نشان داده است که خانواده نقش بسزایی در سلامت جسم و روان افراد

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

دارد و به هنگام نقص در یکی از کارکردهای این نهاد، افراد با مسائل زیادی مواجه می‌شوند. یکی دیگر از مقوله‌هایی که در این پژوهش به آن اشاره شده نقص در مهارتهای زندگی است که بخشی از این وظیفه معطوف به نهاد خانواده است و بخشی دیگر در نهاد تعلیم و تربیت نمود پیدا می‌کند. درواقع، شکنندگی نهاد خانواده تابعی از نقص در متغیرهای اجتماعی، تربیتی و اقتصادی است و برخی از مشارکت‌کنندگان شرایط علی در سوءمصرف مواد مخدر را به این عوامل نسبت می‌دادند.

برخی از صاحبنظران حوزه اجتماعی و روانشناسی در رابطه با شرایط مداخله‌گر در سوءمصرف مواد مخدر دانش‌آموزان به مفاهیمی اشاره کردند که در مقوله اصلی تکیدگی حوزه عمومی طبقه‌بندی شده است. مشارکت‌کنندگان بر این باور بودند که «در بسیاری از مواقع دانش‌آموزان نسبت به آینده و زندگی حس یأس و سرخوردگی دارند و برای رهایی از این احساس به دامان مواد مخدر پناه می‌برند». یا یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان بر این امر تأکید داشت که «دانش‌آموزان در کلاسهای درس انگیزه کافی برای درس‌ومشق ندارند و گویی همین بی‌انگیزگی را در محیط خانه و در بین اعضای خانواده خود هم دارند. این بی‌انگیزگی پیامدهای خطرناکی برای دانش‌آموزان دارد یکی از این پیامدها، تمایل به مصرف مواد مخدر است». در رابطه با شرایط مداخله‌گر، مشارکت‌کنندگان به مقوله‌های فرعی ناامیدی از آینده و احساس نابرابری اجتماعی پرداخته‌اند.

پژوهشهای فرهادی (۲۰۰۹)، طارمیان (۲۰۰۸) و احترامی (۲۰۰۸) بر این امر اشاره دارند که عوامل فردی نظیر تجربه شکست تحصیلی، شکست عشقی، عدم موفقیت در تحصیل، کار سنگین، بیماری، بیکاری و غیره، عوامل اجتماعی نظیر زندگی در مناطق پرخطر، در دسترس بودن مواد، ارتباط با افراد مبتلا و عوامل خانوادگی نظیر نداشتن مهارتهای فرزندپروری و پیروی از الگوهای فرزندپروری مستبدانه یا درگیری والدین در گرایش به مصرف مواد مؤثر هستند.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

این یافته با نظریه احساس محرومیت نسبی تفسیر می‌شود. بر اساس این نظریه انسانها عموماً به مقایسه خود با دیگران می‌پردازند و در این رابطه وقتی احساس فقر و بی‌عدالتی می‌کنند واکنشهای شدید عاطفی نشان می‌دهند، وقتی این احساس به بالاترین درجه خود برسد به احساس تضاد اجتماعی می‌انجامد و تعارضات شدیدی را در پی دارد (توسلی و نورمرادی،۲۰۱۲).

با توجه به اظهارات مشارکت‌کنندگان، غفلت از مقوله تربیت در خانواده و مدرسه به‌مثابه عوامل زمینه‌ای مؤثر در سوءمصرف مواد مخدر است. واقعیت این است که هم در نهاد خانواده و هم در نهاد تعلیم و تربیت، مقوله تربیت به محاق رفته است و این مسئله با بی‌توجهی این دو نهاد مهم در رشد و تربیت دانش‌آموزان روزبه‌روز تشدید می‌شود.

همین امر بسیاری از آسیبهای اجتماعی رایج در بین نوجوانان و جوانان را دامن زده است. به نظر می‌رسد به دنبال کم‌رنگ‌شدن مقوله تربیت «ناسازگاری بین هدفها و وسایل رسیدن به آنها» در بین دانش‌آموزان مشاهده می‌شود. این یافته با نتایج مطالعه میرزایی‌مقدم و همکاران (۲۰۲۳) و نعمتی سوگلی‌تپه و همکاران (۲۰۲۰) همسویی دارد.

در راستای استراتژیهای پیشگیری برخی از مشارکت‌کنندگان به مفاهیمی اشاره کردند که در مقوله‌های فرعی پیشگیری با مشارکت دانش‌آموزان و توجه به اوقات فراغت پویا طبقه‌بندی شده است. بسیاری از صاحبنظران بر این باور هستند که راهکارهای متمرکز و از بالا به پایین در پیشگیری از آسیبها و مسائل اجتماعی مؤثر نبوده و در مقابل، استراتژیهای مشارکتی، غیرمتمرکز و مبتنی بر موقعیت تأثیر زیادی دارد. به یک معنا، نهاد تعلیم و تربیت و به مفهوم واقعی مدارس باید بر فعالیتهایی تمرکز داشته باشند که با مشارکت دانش‌آموزان انجام می‌شود.

یکی دیگر از راهکارها از منظر خبرگان، توجه به اوقات فراغت پویا است. این یافته پژوهش را می‌توان بر اساس نظریه اوقات فراغت زیمل تفسیر کرد. بر اساس نظریه اوقات

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

فراغت می‌توان گفت که برای پیشگیری از سوءمصرف مواد در بین دانش‌آموزان بایستی مدارس به سمت فعالیتهای جایگزین نظیر اهمیت‌دادن به ورزش و آموزش کارهای هنری روی بیاورند تا دانش‌آموزان با درگیری در آنها بخشی از نیازهای روحیه کنجکاوی و ماجراجویی خود را برآورده کنند.

مشارکت‌کنندگان در اظهارت خود به پیامدهای حاصل از استراتژیها اشاره کردند که در مقوله اصلی شکوفایی ظرفیتها در جامعه طبقه‌بندی شده است. از فحوای اظهارات خبرگان چنین برداشت می‌شد که در صورت فعالیتهای پیشگیرانه درست و سنجیده، نتایج مطلوب برای دانش‌آموزان و مدرسه رخ می‌دهد. این پیامدها در میزان افزایش پذیرش دانش‌آموزان و کارآمدی تحصیلی آنها و تحقق مدرسه توانمندساز نمود خواهد داشت.

ازجمله کاربردهایی که یافته‌های این پژوهش در اختیار سازمانهای متولی امر پیشگیری قرار می‌دهد این است که نقص مهارتهای زندگی و اجتماعی موجبات گرفتارشدن دانش‌آموزان در دام سوءمصرف مواد مخدر را فراهم می‌کند. در این راستا، نهاد تعلیم و تربیت بایستی درزمینه آموزش مهارتهای زندگی و اجتماعی با سیاست‌گذاریهای درست و برنامه‌ریزیهای صحیح، اقدامات عملی را انجام دهند. بر این اساس، سازمانهای مرتبط با در نظر گرفتن شرایط دنیای امروز باید گامهای مفیدی را با مشارکت خانواده‌های دانش‌آموزان برای توانمندسازی دانش‌آموزان و پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر بردارند.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

- Abdeli Soltan Ahmadi J, Amani Saribagloo J. (2016). Effective Factors in Youth Drug Abuse in Iran: Analysis of Fuzzy Cognitive Maps based on Expert Opinion. ***Etiadpajohi***. 10 (39):195-212. http://etiadpajohi.ir/article-1-823-fa.html

- Ahmadpanah M, Haghighi M, Behfar M, Moradi A, Nazaribadie M. (2018). Investigation of Factors Affecting on Relapse of Addiction in Substance Abuse Patients Referred to Narcotics Anonymous Population. ***Avicenna J Nurs Midwifery Care***. 26 (4):247-256. http://nmj.umsha.ac.ir/article-1-1730-en.html

- Ahmadi M, Kalantari M, Mohamadi M (2022). Spatial analysis of economic and social factors affecting drug abuse in rural settlements, case study: Dizjabad village (Zanjan city). ***Journal of Spatial Analysis of Environmental Hazards***; 9(1):115-128. http://jsaeh.khu.ac.ir/article-1-3078-en.html

- Asante KO, Kugbey N. (2019). Alcohol use by school-going adolescents in Ghana: prevalence and correlates. ***Mental Health & Prevention***;13:75–81. https://doi.org/10.1016/j.mhp.2019.01.009

- Aboagye RG, Seidu A-A, Adu C, Cadri A, Mireku DO, Ahinkorah BO. (2021). Interpersonal violence among in-school adolescents in sub-saharan Africa: assessing the prevalence and predictors from the Global School-based health survey. ***SSM-Population Health,*** 16. https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100929

- Bunu, Umi & Isyaku, Mikail & Umar, Ibrahim. (2023). Factors Influencing Youth Drug Abuse: A Review Study. ***Qeios***. 10.32388/NP4H3W. https://doi.org/10.1016/j.mhp.2019.01.009

- Farokhi, Maitham, Shahbazi, Amin (2017), Qualitative study of the lived experience of marijuana addiction among Tehran students, ***Iranian Social Issues Review***, 9(2);237-258. 10.22059/IJSP.2018.68627

- Ghasemzadeh D. (2023). A Qualitative Study of Causes and Contexts of Substance Use Disorder among Students in the City of Tabriz. ***etiadpajohi***; 17 (67):101-126. 10.52547/etiadpajohi.17.67.101

- Kosari, M (2003). Social Anomie and Drug Addiction. ***Etiadpajohi***; 2 (5):13-30. http://etiadpajohi.ir/article-1-463-en.html

- Kugbey, N. (2023). Prevalence and correlates of substance use among school-going adolescents (11-18years) in eight Sub-Saharan Africa countries. ***Subst Abuse Treat Prev Policy***. 18, 44. https://doi.org/10.1186/s13011-023-00542-1

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

- Khammarnia M, Peyvand M. (2018). The Reasons of Return to Drug Addiction and Suggested Solutions Among the People Referring to Rehabilitation Centers: A Qualitative Study. ***JRUMS***; 17 (6):523-538. 20.1 001.1.17353165.1397.17.6.3.2

- Mahmood, N, Othman, S, Al-Tawil, N,and Al-Hadithi, T. (2019). Substance use among high school students in Erbil City: prevalence and potential contributing factors, ***EMHJ*** 25(11); 806-813. DOI: 10.26719/emhj.19.022

- Mirzaei moghadam D, shiri T, mohseni R A. (2024). Analyzing the Meaning of the Lifestyle of Young People who Consume Addictive Substances in Farahzad, Tehran: A Qualitative Study with a Grounded Theory Approach. Etiadpajohi 18 (71):55-84. 10.61186/etiadpajohi.18.71.55

- Nayebi H, Moeidfar S, Serajzadeh S H, Faizi I. (2017). Anomie Theory of Durkheim and Merton, imilarities, Differences and Methods of Measurement. ***refahj***. 17(66), 9-52. http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-3023-en.html

- Nemati F, Shahmoradi S, Rahimi F S, Khaledian M. (2020). Investigating the Factors Affecting Drug Abuse and Addiction with a Grounded Theoretical Approach. ***etiadpajohi*** 14 (57):11-34. DOI: 10.29252/etiadpajohi.14.57.11

- Nemati Sogolitappeh F, Khaledian M. (2022). The Qualitative Study of Factors Affecting Relapse to Drug Abuse and Addiction with a Grounded Theory Approach. ***Etiadpajohi***; 16 (64):279-307. DOI: 10.52547/etiadpajohi.16.64.279

- Ondigo, Q., Birech, J., Gakuru, O.N. (2019). Drugs and Substance Abuse among the Secondary School Students in Korogocho: Implications for Behaviour and Performance. ***IRA International Journal of Education and Multidisciplinary Studies***, 14(3), 67-79. DOI: 10.21013/jems.v14.n3.p4

- Oudejans S, de Weert-van Oene G, Spits M, de Wildt W, Merkx M, Dekker J, Visch I, Goudriaan A: (2020). A Self-Reported Version of the Measurements in the Addictions for Triage and Evaluation-Q: Concurrent Validity with the MATE 2.1. ***Eur Addict Res***;26:20-27. DOI: 10.1159/000503625

- Pourganji A, Afshani S A. (2023). Sociological Explanation of Influencing Factors on Students' Attitudes towards Drugs (Case study: second grade secondary school students in Mehriz city). ***Social Problems of Iran***. 14(2). DOI: 10.61186/jspi.14.2.71

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

- Ramlagan, Shandir, Peltzer, Karl, Pengpid, Supa (2021). Prevalence and correlates of non-daily and daily cannabis use among persons 15 years and older in South Africa: results of a national survey in 2017, ***Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy***,16(26):1-10. doi. org/10.1186/s13011-021-00364-z

- Sahabi, J; mafakheri bashmagh, J; soltanian,SH; Shapari, R; Aghabeigpouri, H(2016). A meta-analysis of research conducted on factors affecting disposition to addiction and drug abuse and preventive measures taken over 1991-2013 in Kurdistan Province with a focus on behavioral and social factors, ***Two quarterly journal of contemporary sociological research*** 5(8);99-122. DOI: 10.22084/CSR.2016.1648

- Tavassoli, GholamAbbas; Nurmoradi, Sakineh (2012). Sociological investigation of the causes of the extent of social damage among the marginal residents of Tehran city (the case study of Chahar region (Khak Sefid), ***Journal of Social Development Studies of Iran***, 4th year, 3rd issue, 65-80. https://sanad.iau.ir/fa/Article/821620?FullText=FullText

- Yahiizadeh Pirsarai, Hossein; Kiani, Marjan (2018). Experiences and social consequences of drug use in women, ***social work research journal***, 4(15); 41-97. doi.org/10.22054/rjsw.2018.10947

- Zeledon, Ingrid, West, Amy, Antony,Valentine, Telles, Victoria, Begay, Cynthia, Henderson, Bryce, Unger, Jennifer B., Soto, Claradina. (2020). Statewide collaborative partnerships among American Indian and Alaska Native (AI/AN) communities in California to target the opioid epidemic: Preliminary results of the Tribal Medication Assisted Treatment (MAT) key informant needs assessment. ***Journal of Substance Abuse Treatment***, 108, 9-19. doi.org/10.1016/j.jsat.2019.04.003

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5]

[DOI: 10.32598/refahj.25.97.681.5] [Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-29]